

PAPER DETAILS

TITLE: -(I)r-, -(U)r- Ekleri ve Fiillerde Kilinis ve Tarz Degisiklikleri Üzerine

AUTHORS: Adnan R KARABEYOGLU

PAGES: 105-120

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/73633>

-(İ)r-, -(U)r- Ekleri ve Fiillerde Kılınış ve Tarz¹ Değişiklikleri Üzerine

Adnan R. Karabeyoğlu*

-(İ)r-, -(U)r- Ekleri ve Fiillerde Kılınış ve Tarz Değişiklikleri Üzerine

Fiiller kılınış hususiyetleri bakımından vurgulu bir dönüşüm anına sahip olup olmadıklarına göre dönüşümlü ve dönüşümsüz olarak tasnif edilir. Ancak fiillerin bu hususiyetleri söz dizimine katılan tarz, miktar, yer ve yön, zaman zarfları, kip, zaman ekleri ve tasvir fiili yapıları vb. vasıtasıyla değişiklik gösterebilmektedir. Bunun yanında fiilden fiil yapan ekler de çatı ilişkileri yanında eklendikleri fiillerde farklı kılınış ve tarz değişiklikleri de meydana getirebilmektedir. Çalışmada -(İ)r-, -(U)r- ekleri vasıtasıyla günümüz Türkiye Türkçesi ve Tarihî Türkçedeki bir kısım örnekler çerçevesinde zikredilen kılınış ve tarz değişiklikleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler. Fiilden fiil yapan ekler, fiil, kılınış, tarz, yeniden sınıflandırma

On Deverbal -(İ)r-, -(U)r- and Changes in Aktionsart and Manner of Actions of Verbs

Categories of manner of action (aktionsart) of verb lexemes are classified as tranformational and non-tranformational according to whether they have a crucial transformation limit and intermediate cursus. A verb lexeme may change its basic phase structure in syntax through recategorization shifters like manner, directional, temporal adverbs, grammatical aspect makers and post-verb constructions etc. In addition, the basic phase structure of a verb lexeme may be changed by deverbal suffixes. In this article was examined recategorization of a basic phase structure of a verb lexeme through deverbal -(İ)r-, -(U)r- in some instances in Turkey Turkish as well as Old and Medieval Turkic.

Key Words: Deverbal suffixes, verb, aktionsart, manner of action, recategorization

¹ *Kılınış* terimi fiilin mastar halinde üzerinde taşıdığı zaman süreci için, *tarz* “Giriş” başlığı altında bahsedilen gerçekleşme tarzları için kullanılmıştır
Yard. Doç. Dr., Doğu Akdeniz Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
adnan.karabeyoglu@emu.edu.tr

Giriş

Fiiller anlattıkları oluş, kılış veya durumun gerçekleşmesinde, henüz master halinde iken üzerinde taşıdıkları zaman sürecini ifade eden kılınış kavramı (manner of action, aktionsart) bakımından ön sınırı vurgulayanlar (başlama), son sınırı vurgulayanlar (bitiş) ve sınır vurgulamayanlar (süreklilik) olmak üzere üç kümeye ayrılır². Bu hususiyetleri yanında fiiller etki yönüne göre oluş, kılış, durum ve meydana geliş şekline göre³ kezlik (tek kezli: *burk-*, çok kezli: *çekiştir-*), tezlik (*atıştır-*), istek (*susa-*), pekiştirme (*tıka-*, *kapat-*), yaklaşma (*durala-*), gibi görme veya sayma (*küçümse-*) vb. tabanlarında mevcut veya bu tabanlara eklenen ekler vasıtasıyla ortaya çıkan çeşitli gerçekleşme tarzlarına da sahiptirler. Zikredilen hususiyetler söz dizimine katılan tarz, miktar, yer ve yön, zaman zarfları, özne sayısındaki farklılıklar, nesnenin belirli veya belirsiz oluşu, kip, zaman ekleri ve tasvir fiili yapıları vasıtasıyla değişiklik gösterebilmekte⁴; bu değişiklikler ise başlama, bitiş ve süreklilik bildirenlerin bir diğerinin hüviyetini, oluşun kılış veya tek kezlik fiilin çok kezlik hüviyeti kazanması vb. şekilde olabilmektedir:

(1) (1a) *Ali sandalyeye oturuyor*

(1b) *Ali sandalyede oturuyor*

(2) (2a) *Ali ağlıyor*

(2b) *Ali birden ağlamaya başladı*

(3) (3a) *Ali annesinin eteğini çekti*

(3b) *Ali annesinin eteğini çekip durdu*

(4) (4a) *Ali babasının elinden küreği aldı*

(4b) *Ali babasının elinden küreği alıverdi*

(1a)'da *başlama* kılınışındaki *otur-* fiili (1b)'de *süreklilik*, (2a)'da *süreklilik* kılınışındaki *ağla-* (2b)'de *başlama*⁵; (3a)'da *tek kezli çek-* fiili (3b)'de *çok kezli*, (4a)'da aslî şeklindeki *al-* fiili (4b)'de *tezlik* tarzında karşımıza çıkmaktadır.

Fiillerde karşılaşılan bu değişiklikler dilin sentaktik ve çekim düzeyinde kalmayıp türetme yönünde de vuku bulmakta ve tabiatıyla fiilden fiil yapma eklerinin de, çatı ilişkileri bir kenara bırakıldığında, ya tek başlarına ya da birden fazla ekin birleşerek tek bir ek vasfında, eklendikleri fiillerde kılınış ve çeşitli tarz değişiklikleri meydana getirebildikleri görülür.

² Bk. Johanson 2000: 33. Farklı kılınış tanım ve tasnifleri için ayrıca bk. Dilaçar 1971, 1974; Kaya 1995, Korkmaz 2003: 534-537.

³ Bk. Kaya 1995: 92-93.

⁴ Bu unsurlar ve örnekleri için bk. Özmen 2001.

⁵ Kılınış bakımından değişiklikler için bk. Johanson 2000: 41 ve sonrası; daha fazla örnek için bk. Özmen 2001: 150 ve sonrası.

İncelemede fiilden fiil yapan eklerle türetilen fiillerin, çatı ilişkileri dışında, kendilerinde meydana gelen kılınış ve tarz değişiklikleri itibariyle türedikleri fiil tabanlarından ayrıldıkları hususiyetler $-(I)r-$, $-(U)r-$ ekleri vasıtasıyla gösterilmeye çalışılacaktır. Ancak, aşağıda zikredilen fiillerin (Bk. 3.) tamamını ele almanın bu yazının hacmini aşacağı düşüncesiyle sadece sınırlı sayıda örneğin izahıyla yetinileceğini belirtmek istiyoruz.

İnceleme

1. $-(I)r-$, $-(U)r-$ ekleri bazı gramer ve çalışmalarda “-ir- Fiilleri” (Banguoğlu 1990: 286-287); “Sebepleme (Causatif) veya Oldurucu (Factitif)” başlığı altında “-ır-, -ir- ve -ur-, -ür-” (Deny 1941: 348-349); “-r-” (Ergin 1993: 199-200); “ $-(I)r-$ / $-(U)r-$ < ET $-(U)r-$ ” (Korkmaz 2003: 131); “Ettirgenlik Ekleri” başlığı altında “-r-” ve “-ur-, -ür-” (Özkan 2004: 158); “Çatı Ekleri” başlığı altında “-Ur-” ve “Fiilden Fiil Yapan Diğer Ekler” başlığı altında “-Ir-” (Gülsevin 1997: 139, 142); “Faktitif (ettirgen) Ekleri” başlığı altında “-ur-, -ür-” (Timurtaş 1994: 116-117); “Geçişlilik Ekleri” başlığı altında “-ur-, -ür-” (Ercilasun 1984: 35-36); “-r-” ve “-ur- / -ür-” (Hacıeminoğlu 2003:140, 146-147); “Types of Action and Inaction” başlığında “ $-(I)r-$ (deverbal intr., inchoative)” ve “Causative Verbs” başlığı altında “ $-(U)r-$ ” (Erdal 1991: 535-538, 710-734); “Yaptırma Eki” açıklamasıyla “-r-” (Gabain 1988: 60); “Orta Çatı Eki” açıklamasıyla “ $-(X)r-$ ” ve “Ettirgen Çatı Eki” açıklamasıyla “ $-(U)r-$ ” (Tekin 2000: 96-97) şekillerinde gösterilir.

İlgili açıklamalarda ekler tek şekilde (“-ir-”, “-r-”, “ $-(I)r-$ / $-(U)r-$ ”, “-ur-, -ür-”,) ancak birden fazla fonksiyona sahip olduğu belirtilerek (Banguoğlu 1990, Ergin 1993, Korkmaz 2003) veya sadece “geçişlilik”, “yaptırma” fonksiyonuna atıfla (Deny 1941, Ercilasun 1984, Gabain 1988, Timurtaş 1994) ya da $-(I)r-$ “fiilden fiil yapan diğer ek” veya “orta çatı” ya da “inchoative” ve $-(U)r-$ “çatı eki” olarak birbirinden farklı iki ek şeklinde (Gülsevin 1997, Hacıeminoğlu 2003, Erdsal 1991, Tekin 2000) verilir.

2. Kılınış bakımından fiiller meydana gelişleri esnasında geçen süreçte vurgulanan bir değişim/dönüşüm anına sahip olup olmamaları ile alakalı olarak dönüşüm gösterenler (başlama, bitiş) ve dönüşüm göstermeyenler (süreklilik) şeklinde ele alınır. Dönüşümlü fiiller vurgulu bir doğal başlama veya bitiş sınırına sahiptir. Dönüşümsüz fiiller ise böyle bir sınıra sahip değildir. Fiillerin bu hususiyetleri şema olarak şu şekilde gösterilir (Johanson 2000: 34):

(x = hareketle ilgili sınırı gösterir. ⊗ = ilgili sınırda vurgu anını gösterir.)

Başlama: ⊗ -----

Süreklilik x -----

Bitiş ----- ⊗

Ancak fiil tabanları leksik unsur olarak birden fazla anlam taşıyabilmekte, dolayısıyla kılınış hususiyetleri de -söz diziminde gösterdikleri kılınış değişiklikleri hariç- leksik anlamları bakımından farklı kılınışlarda görülebilmektedir (Örn. *çek*- “Bir şeyi tutup kendine çekmek” anlamıyla *başlama*, “Taşıtı bir yere bırakmak” anlamıyla *bitiş* anlatır).

Özmen’de terki bî (birleşik, karışık) tabiatlarından dolayı bütün Türkçe fiillerin aslî anlamları itibariyle mükemmel bir kılınış (aksionsart) kategorisinin yapılmasının imkansızlığından bahisle Johanson’un görünüş anlamlarındaki bu karışık tabiatı ifade etmek için *actional phrase* terimini kullanmayı tercih ettiği zikredilir (bk. Özmen 2001: 40-41.; ayrıca bk. Johanson 2000: 41)

Bunun yanında fiillerin terki bî tabiatlarını vuzuha kavuşturabilmek ve kılınış türünü belirleyebilmek maksadıyla bir kısım sentaktik ve morfolojik yapıların yardımına da başvurulmakta ve böylece bu hususiyetler tanınabilmekte, ayırt edilebilmektedir (bu yapılara aşağıda ilgili kısımlarda yeri geldikçe kısmen temas edilecektir) ⁶. Bu hususlar itibariyle *-(I)r-*, *-(U)r-* eklerinin eklendikleri fiillerde meydana getirdiği değişiklikler fiilin kök halinde taşıdığı belirli bir leksik değeri ve tabiatıyla Tarihî Türkçede tesadüf edilen ilk örnekleri üzerinden gösterilecektir. Örneklerde bu ekler aracılığıyla görülen değişiklik yanında içerisinde yer aldığı dizim (de kılınış değiştirici unsurlar) dolayısıyla meydana gelen değişiklikler söz konusu olduğunda bunlara sadece işaretle yetinilecektir.

3. Bahsedilen eklerin çatı ilişkisi dışında yeni bir anlamla eklendiği kelimeler günümüz Türkiye Türkçesi için *ayır-*, *çevir-*, *devir-*, *eğir-*, *evir-*, *kayır-*, *kemir-*, *köpür-*, *sömür-*, *savur-*, *seğir-*, *şasır-*, *uyar-*, *yaşur-*, *yoğur-* (Banguoğlu 1990: 287, Ergin 1993: 199, Korkmaz 2003: 131); Eski Anadolu Türkçesi için *basur-* “Basmak”, (Ergin 1993: 199), *segir-* (Gülsevin 1997: 142); Eski Türkçe dönemi için *süçir-* “Tatlılaşmak”, *yılır-* “İlmak”, *yunçır-* “Kötüleşmek”, *adır-* “Ayırmak”, *alanur-* “Zayıflamak”, *egir-* “Etrafını çevirmek, sarmak, kuşatmak, bükmek”, *ilgür-* “Uçuşmak, kanat çırpma”, *kadır-* “Sarmak; geri dönmek”, *köpir-* “Köpürmek”, *talpır-* “Kanat çırpma, çırpınma, titremek”, *teğir-* “Etrafını çevirmek, sarmak, kuşatmak”, *ürper-* “Ürpermek”, *yagur-* “Yaklaşmak” (Erdal 1991: 535-538), *kısur-* “Kısaltmak”, *yakur-*, “yaklaşmak” (Hacıeminoğlu 2003:147) olarak verilir. Bunlardan *sömür-* [*< siğ-* (DLT: 496, DTS: 500, EDPT: 833, Erdal 1991: 720)], *yoğur-* [*< yog-* (Erdal 1991: 725)], *yaşur-* [*< yaş-* (DLT: 673, DTS: 247, EDPT: 976, Erdal 1991: 724)] fiillerinin kökleri oluş bildirmekte, *kemir-* [*< *kem-* (EDPT: 723)] ise böyle bir ihtimal taşımakta ol-

⁶ Bk. Johanson 2000, Özmen 2001.

duğundan *-(I)r-*, *-(U)r-* ekleri bu fiillerde çatı ilişkisiyle görev alarak bu köklere kılış vasfı kazandırmaktadır; *uyar-* [*< *od-gar-/od-gur-* (DTS: 362, EDPT: 48, Erdal 1991: 751)], *seğir-* [*< sekri-* (Erdal 1991: 480)] *-(I)r-*, *-(U)r-* ekleri ile ilgili değildir. Aşağıda ele alınan örnekler yukarıda işaret edilen eser ve çalışmalar yanında günümüz Türkiye Türkçesi ve Tarihî Türkçede tesadüf edilen ve *-(I)r-*, *-(U)r-* eklerinin, çatı ilişkisi dışında, farklı anlam yüklediği görülen kelimelerin bir kısmıdır:

Eğir- (*< ET. eg-ir- /eη-ir- < eg- /eη-*): “Yün, pamuk vb.ni iğ ile büküp iplik durumuna getirmek” (TüS 2005: 605). *Geçişli*, *kılış* vasıflarını taşır. Fiil (*egir-/eηir-*) Tarihî Türkçede bu anlamı yanında “Kuşatmak, etrafını çevirmek, etrafını sarmak; bükmek, sarmak” (EDPT: 113, DLT: 250, DTS : 166) anlamlarıyla da görülmekte olup yine *geçişli*, *kılış* vasfındadır:

(5) /.../ *Kül Tigin* /.../ (KT K 5) *tokuz erig egire tokıdı* (KT K 6) “Kül Tigin /.../ dokuz eri kuşatarak dövdü” (Tekin 1998: 50).

(6) /.../ Bir yıl Dimişqı egirdiler. /.../ (NF: 111-8) “Bir yıl Şam’ı kuşattılar”.

(7) /.../ Havva (13v10) ol koylar yünin egirdi Adem tokıdı, ekegü ton kılıp keddiler /.../ (KE: 13v11) “Havva o koyunların yününü eğirdi, Adem dokudu. İkisi elbise yapıp giydiler”.

Bu fiilin türediği kök (*eg-/eη-*) de *geçişli*, *kılış* vasıflarını taşır ve günümüz Türkiye Türkçesinde *eğ-* fiili “Düz olan bir şeyi eğik duruma getirmek; sert bir cismi bükmek” anlamlarında kullanılır: “*Ağır ağır başını eğip yere baktı ve boynunu büktü*” (TüS 2005: 607). Tarihî Türkçede *eğ-/eη-* için “Kıvrırmak, bükmek, eğmek” (EDPT: 99, DLT: 249, DTS: 165) anlamları verilir [*Sevigli sevinçin anı öğdiler / Yagıları eştip boyun egdiler* “Sevenleri sevinçle onu övdüler; düşmanları duyunca boyun eğdiler” (KB: 450. b.)].

Başlama fiillerinde vurgulanan an hareketteki dönüşümü bir duruma (süre- ce), bitiş fiillerinde ise durumu (süreci) bir dönüşüme götürürken süreklilik fiilleri vurgulu bir başlama ve bitiş noktalarına sahip olmayışları dolayısıyla dönüşüm göstermeyen homojen yapıyla karşımıza çıkarlar. *-DI* ve (*on dakika- dır*) *hala -(I)yor* ve *-mAyA devam etti* gibi yapılarla uyumsuz olan⁷ bitiş fiilleri anlık (bir anda olan, *patla-* vb.) ve anlık olmayan (bir anda olmayan, *büyü-* vb.) olmak üzere iki alt türe sahiptir ve ifade ettikleri hareket kavramı bakımından gerçekleştikleri andan sonra tekrar gerçekleşmeleri (çok olaylı veya çok kezliler hariç, *daml-* vb.) görülmez. Anlık olanlarının başlama ve bitiş noktaları arasındaki sürecin tayini zor olmakla birlikte anlık olmayanlar birincilere göre daha

⁷ Kılınış hususiyetleri bakımından fiillerin uyumlu ve uyumsuz oldukları yapılar için bk Johanson 2000, Özmen 2001.

belirli bir süreç vasfı taşırlar ve söz diziminde *on dakika içinde, bir yıl boyunca* (çok olay veya çok kezliler için) gibi zaman sınırlarına işaret eden yapılarla uyumludur. Oysa başlama ve süreklilik fiilleri *bir yıl boyunca* gibi zaman sınırı anlatan ifadelerle uyumlu olmaları yanında *-DI* ve *hala -(I)yor* [Örn. *on dakika önce (sandalyeye) oturdu ve hala (sandalyede) oturuyor; ağladı ve hala ağlıyor*] gibi ifadelerle de uyumludurlar (bk. Johanson 2000: 37-40). Bu izahlarla *eğ-* fiilinin de *demiri eğdi ve on dakikadır hala eğiyor* gibi bir ifadede uyumsuzluğu açıktır ve *demiri iki dakikada eğdi* gibi bir ifadedeki uyumluluğu yanında başarma ve sona ulaşmayı anlatan niteliği de dikkate alındığında bu fiilin anlık olmayan bitiş bildirdiği anlaşılır.

Eğir- fiilinin de *yünü eğirmeye devam etti* gibi bir yapıyla ve yukarıda (7)'deki *yün eğirdi* örneğinin *bir yıl boyunca* gibi ve (6)'da açıkça gösterilen *bir yıl* zaman sınırı ifadeleriyle uyumluluğu dikkate alındığında dönüşüm anından itibaren (5), (6) ve (7) örneklerinde bir duruma geçişi anlatan başlama fiillerinin arasında yer alması gerekir. Ancak (5) ve (6)'nın (7) örneğinden ifade ettikleri hareket kavramı bakımından farklılık gösterdiği ve (5), (6) örneklerinde “Kuşatmak”, (7) örneğinde “Yün eğirmek” anlamıyla bu fiilin iki ayrı leksik değere sahip olduğu da açıktır.

Fiillerin kılınışlarını ayırt edebilmek için uygulanabilecek bir diğer test usulü ise şöyle özetlenebilir: *-DI* zaman eki tek başına kullanıldığında genel itibarıyla başlama fiillerinde başlama (ve muktedirlik) ve devam (*yattı* ibaresi aksi belirtilene kadar *yattı ve hala yatmakta* olduğunu sezdirir), bitiş ve süreklilik fiillerinde sonuç (veya devam eden süreçten ayrılma) (*eğdi/yazdı* ibareleri *eğdi/yazdı ve hala eğmeye/yazmaya devam ediyor*'u sezdirmez); *-(I)yor* zaman eki tek başına kullanıldığında ise başlama fiillerinde başlama (ve muktedirlik), başlangıca yaklaşma veya süreklilik (*yattıyor* ibaresi eyleyenin *yatmaya yöneldiği, yatmak üzere* veya *yatmakta* olduğunu), bitiş fiillerinde sürecin sonuca yönelmesi veya sonuca yaklaşma (*eğiyor* ibaresi sürecin sonuca yöneldiği, *patlıyor* ibaresi *patlamak üzere* olduğunu), süreklilik fiillerinde ise süreçte devamı (*yazıyor* ibaresi sürecin devamlılığını) sezdirir.

(5) ve (6)'da “Kuşatmak” anlamındaki *eğir-* fiiline bu unsurlar vasıtasıyla bakıldığında *eri/şehri kuşattı* ibaresi eyleyen *kuşattı ve kuşatma eyleminden ayrıldı* şeklinde sezilmez eyleyen *kuşattı ve kuşatma işi devam ediyor*'u sezdirir. Bu anlamıyla *eğir-* fiili başlama bildiren fiiller arasında yer alır. Oysa (7) de “Yün eğirmek” anlamındaki *eğir-* fiili *eğirdi* ibaresinde *eğirme işi bitti ve eyleyen işten ayrıldı*'yı sezdirir ve süreklilik kılınışı bildiren fiiller arasında yer alır.

Yukarıdaki izahlar itibarıyla, *-(I)r-* eki vasıtasıyla anlık olmayan bitiş anlatan *eğ-*ten türeyen *eğir-* fiili ifade ettiği hareket kavramları ve taşıdığı anlamlar

çerçevesinde başlama ve süreklilik kılınışları ve tarz (*eğ-* fiilindeki *yarı*, *tamamlanmamış dairevî hareketin* her iki anlamıyla da *eğir-* fiilinin ifade ettiği hareket kavramı bakımından *tam dairevî hareket* şekline bürünmesi olarak düşünülebilir) bakımından türediği kökten ayrılmaktadır. Bu durumda *-(I)r-* ekinin türettiği fiilde, eklendiği kökteki kılınış hususiyetini (bitiş > başlama ve süreklilik) değiştirerek, farklı kılınış ve tarz (dolayısıyla anlam) meydana getirdiği anlaşılır (Şema ile *eğ-* : ----- ⊗ > *eğir-* “Kuşatmak”: ⊗ ----- , *eğir-* “Yün eğirmek”: x -----).

Kayır- (< ET. *kay-ır-* < *kay-*): 1. Koruyarak başarısını sağlamak, elinden tutmak, himmet etmek, 2. Birini, başkalarının veya işin zararı pahasına tutmak, birine haksız yere kolaylıklar sağlamak, iltimas etmek (TüS 2005: 1116) anlamlarında kullanılır ve *geçişli*, *kılış* vasıflarını taşır:

(8) *Güzelle yüceltirim insanlığı, isim bu / Çirkini, kabayı ve hamı kayıramam ki* (TüS 2005: 1116).

Fiil KB’de *kayra* şeklinde zarf-fiilli yapısıyla geçer: *Kalı tegse emgek ya kadgu sakınç / Serinse kelir ötrü kayra sevinç* “Eğer bir kişi zahmet, kaygı veya endişeye düşüp de sabır gösterirse, bu sabırdan dolayı sevinç [(onun) tarafına dönerek /] tekrar gelir” (KB: 1320. b.). Örnekte bu şekliyle *tekrar* yahut (*onun*) *tarafına dönerek* anlamlarıyla düşünülebilir. EAT döneminde ise “Mukayyet olmak, ilgilenmek, önem vermek; kaygılanmak, tasalanmak⁸; sakınmak, çekinmek; hazırlamak” (TS: 131) anlamlarıyla gösterilir; *geçişli* veya *geçişsiz*, *kılış* vasıflarını taşır.

Günümüz Türkiye Türkçesinde *kay-* fiili “(yer; düşünce, durum) Değiştirmek; dengesini yitirmek, kaymak”⁹ şeklinde özetlenebilecek birden fazla (TüS: 1117-1118) anlamla verilir ve fiil *oluş* veya *geçişsiz*, *kılış* vasıflarını taşır. Ancak *kay-* fiili Tarihî Türkçede¹⁰ “Yönünü bir şeyden veya bir şeye çevirmek, döndürmek, dönmek; (kendini bir şeye doğru) eğmek; saygı göstermek; itibar etmek (EDPT: 674, Erdal 1991: 775, DLT: 417, DTS: 405, KB: 2343 ve 3422. beyitler¹¹); geri dönmek, geri gelmek; ayrılmak, uzaklaşmak; istif etmek, bir

⁸ “Kaygılanmak, tasalanmak” anlamı *kaygur-* (< ET. *kadgu+r-*) ile karışmış olmalıdır (TS: 131).

⁹ Değerli meslektaşlarım Mehmet Tulum ve Selahittin Tolkun’un da (27 Eylül 2007) şıhafen belirttiği üzere *kay-* fiili “Dengesini yitirmek, kaymak” anlamlarını ET. *tay-* “Kaymak” fiiliyle karıştırılması neticesi edinmiş olmalıdır.

¹⁰ Clauson *kay-*’ın orijinal şeklini **kad-* fiiline götürmekteyse (EDPT: 674) de Erdal aynı fikirde değildir (Erdal 1991: 735, 455. dipnot).

¹¹ Beyitlerdeki *kay-* fiili için KB dizininde “Kaymak, çaymak” anlamları verilmiştir ki kanaatimizce isabetli değildir: *Yezek hem telim yetse tutgak katıp / yağış basgu bolsa urunsa kayıp* “Keşif kolu (düşmanın) kalabalık öncü koluyla karşılaştığında saldırmak gerekirse (üzerlerine) doğru yönelip (gıdip) savaşmalıdır” (KB: 2342 b), *Bori mu bolur korgil itte kayar / udula ıstise muş itler unı* “Takip edilirken binlerce it sesini ıstince itten yönünü çeviren kurt mu değil mi, dikkatli bak” (KB. 3422. b) Tezcan’da kelime bahse alınmamıştır (Tezcan 1981).

şeyi üst üste yığmak (TS: 131)” anlamlarıyla verilmekte olup *geçişli* veya *geçişsiz*, *kılış* vasıflarını taşır:

(9) *Böri mü bolur körgil itte kayar / udula işitse miş itler üni* “Takip edilirken binlerce it sesini işitince itten yönünü çeviren kurt mu değil mi, dikkatli bak” (KB: 3422. b.).

(10) *Kadaş temiş kaymaduk kadın temiş kaymış* “Hısım demişler aldırış etmemiş, kayın demişler itibar etmiş” (DLT: 417).

Kay- fiilinin *-(I)ş-* ile türemiş şekli *kayış-* “(birine) Sempati (veya), saygı göstermek, birlikte (veya), yanında olmak” (EDPT: 679, DLT: 418, DTS: 407): *Olar ekki bir birke kayıştı* “Onlar birbirlerine saygı gösterdiler” (DLT: 418), *Nelük anar biliştim / kuçşup takı kawuştum / tüzünlükün kayıştım / alktı meniñ yayımı* “Niçin onunla tanış oldum / kucaklayıp dostluk kurdum / nezaketle (yaz boyunca) onunla birlikte oldum / (aylaklık içinde) benim yazımı berbat etti” (DLT: 418) anlamlarıyla görülür.

Yukarıdaki izah ve örneklerden belirlenebileceği üzere bugün Türkiye Türkçesinde “Birinin tarafını tutmak; birini kollamak” şeklinde özetleyebileceğimiz anlamlarla kullanılan *kayır-* fiilinin *-(I)r-* eki vasıtasıyla *kay-* fiilinin “Yönünü bir kimseye, şeye çevirmek, döndürmek; birini (bir başkasından daha) ehemmiyetli görmek, birine itibar etmek” anlamları üzerine türediği anlaşılmaktadır. ET.’deki *kay-* fiili (9) örneğindeki anlamı itibarıyla *yönünü çevirdi ve hala çeviriyor* ibaresinde, ifade ettiği hareket kavramı bakımından bir durumdan dönüşüme götüren çevirme işinin tamamlanmışlığı dolayısıyla uyumsuz olması yanında *-DI* zaman ekinin genel itibarıyla başlama fiillerinde başlama (ve muktedirlik) ve devam (Örn. *yürüdü*) bitiş (Örn. *dondu*) ve süreklilik (Örn. *gezdi*) fiillerinde sonuç; *-(I)yor* zaman ekinin tek başına kullanıldığında başlama fiillerinde başlama (ve muktedirlik), başlangıca yaklaşma veya süreklilik (*yürüyor*), bitiş fiillerinde sürecin sonuca yönelmesi veya sonuca yaklaşma (*donuyor*), süreklilik fiillerinde ise süreçte devamı (*geziyor*) sezdirmesi dikkate alındığında bu niteliğiyle anlık olmayan bitiş bildirir (Şema ile *kay-* : ----- ⊗). *Kayır-* fiili ise zikredilen test unsurlarıyla da anlaşılabilirliği üzere, *-(I)r-* ekinin eklendiği kökte herhangi bir çatı ilişkisi göstermediği de dikkate alındığında, (8) örneğindeki anlamıyla ifade ettiği hareket kavramı bakımından başlama kılını-şına sahip fiiller arasında yer alır (Şema ile *kayır-*: ⊗ -----). Ancak *kay-* fiilinin henüz Eski Türkçe döneminde tesadüf edilen örneklerinde görüldüğü üzere (DLT: 417, EDPT: 674, KB: 2343 ve 3422. beyitler) ifade ettiği hareket kavramından (*yönünü bir tarafa çevirmek*) gelişen psikolojik (mental) değer (*birini ehemmiyetli görmek, birine itibar etmek*) de yüklendiği anlaşılır ki bu yönüyle (10) örneğinde fiil dönüşümden duruma (sürece) yönelir ve başlama

kılınışıyla karşımıza çıkar (Şema ile *kay-*: ⊗ -----). Bu iki ayrı leksik değere sahip fiilin anlamları dolayısıyla gösterdiği kılınış farklılığı bir diğer test vasıtasıyla da ortaya çıkar: *-mAk üzere* ibaresiyle kullanımları dikkate alındığında *yönünü dönmek/çevirmek üzere*'de eyleyen *yönünü döndüğünde/çevirdiğinde* fiilin tamamlanmış, *itibar etmek üzere*'de eyleyen *itibar ettiğinde* başlamış olacağı anlaşılır. Bu durumda, *kayır-* fiilinin *kay-*'ın fizikî niteliği üzerine türediği düşünüldüğünde bitiş > başlama (Şema ile *kay-*: ----- ⊗ > *kayır-*: ⊗ -----) yönünde bir kılınış değişikliğinden; psikolojik değeri üzerinden türediği varsayılırsa eyleyenin nesneye yönelik odaklanmasının kuvvetliliğinden söz edilebilir.

Savur- (< ET. *sav-ur-* < *sav-*): “Havaya atıp dağıtmak, havaya kaldırmak, saçmak; kaldırıp atmak, fırlatmak; sallamak” (TüS 2005: 1712) şeklinde özetlenebilecek anlamlarla kullanılır; geçişli, kılış vasıflarını taşır:

(11) *Bir eğlence yerinde destelerle banknotu havaya savurduktan sonra ...* (TüS 2005: 1712).

Fiil Tarihî Türkçede “Havaya atıp dağıtmak, havaya kaldırmak”: *Er tarıg sawurdı* “Adam buğdayı *savurdu*” (DLT: 479), “Saçmak, dağıtmak, yaymak, serpmek”: *Yarattı yeşil çeş / savurdı ürünüş kaş* “(Ulu Tanrı)Yeşil turkuvazı (gökyüzünü) yarattı, (içine) ak yeşim(leri) (yıldızları) *saçtı*” (DLT: 229), /.../ *Tört kuşnu tutgıl boguzlagıl tüsin yolgil etin togragıl tüslerin yelge savurgıl /.../* “/.../ Dört kuşu yakala, boğazla, tüylerini yol, etini doğra, tüylerini yele *savur* /.../” (KE: 55r4) anlamlarında kullanılır; geçişli, kılış vasıflarını taşır.

Günümüz Türkiye Türkçesinde *sav-* fiili “Uzaklaştırmak, defetmek; atlatmak, savuşturmak, geçirmek; geçmek” anlamlarıyla (TüS: 1711) verilir ve *oluş* veya *geçişli*, *kılış* vasıflarını taşır. Fiil Tarihî Türkçede “Bırakmak, terk etmek, ayırmak, defetmek, uzaklaştırmak (KB: 6168. b.); geçiştirmek, defetmek, bastırmak, atlatmak, uzaklaştırmak, gidermek, bertaraf etmek; (durgun suya) yol vermek (YTS: 182); yerini değiştirmek, (alacaklıyı) savmak (KTS: 171)” anlamlarıyla kullanılır; geçişli, kılış vasıflarını taşır:

(12) *Aya men tigüçi mini say mini / Ölümke anungıl yanur ked sini* “Ey (sürekli) ben diyen beni *bırak* beni (*terket*, *defet*, *uzaklaştır*¹²); ölüme hazırlan (çünkü o artık) seni iyice (çok) tehdit ediyor (istiyor)” (KB: 6168. b.).

(13) *Üzerinden salıp nuhüsetini / Partalın attı savdı sıkletini* “Üzerinden uğursuzluğu salıp partalını attı, ağırlığını *bıraktı*” (TS V: 3343).

¹² *Ey sürekli ben diyen kişi kendini artık ben demekten uzak tut* ifadesinde *sav-*’ı karşılayabilecek diğer fiiller olarak gösterilmiştir.

(14) *Gönleğimi anama ilet, eyit: Her dem anı yiylesün firakım odunu anınla savsun* “Gönleğimi anama ilet, söyle: Her zaman onu koklasın, ayrılığımın ateşini onunla bertaraf etsin” (TS V: 3343).

Tarihî Türkçede (12), (13), (14) örneklerinden anlaşılacağı üzere *sav-* fiili “kendini bir şeyden veya bir şeyi kendinden ayırmak, (terk etmek) uzaklaştırmak, uzak tutmak” hareket kavramlarını ifade etmektedir. Fiilin ifade ettiği bu hareket kavramı oluş bildiren *-l-* ekiyle türemiş *savul-* / *savıl-* şeklinde de görülebilir: *Usı kelmedi turdı baktı yana / Kör ülker savulmuş uçukmuş tüne* “Uykusu gelmedi, kalktı tekrar baktı; gece sona ermiş, ülker yıldızı (yerinden) ayrılmıştı” (KB: 6216. b.), *Çü düşün savulup âhire irdi / Harami ol gice gerdeğe girdi* “Düşün dağılıp sona erince Harami o gece gerdeğe girdi” (TS V: 3345).

Sav- fiili anlattığı anlık hareket kavramı dolayısıyla *savdı ve hala savıyor* veya *savmaya devam ediyor* ibarelerinde uyumsuz olması yanında *-(I)yor* zaman ekinin süreklilik fiillerinde süreçte devamı ve bitiş fiillerinde sürecin sonuca yönelmesi veya sonuca yaklaşma sezdirmesinden de anlaşılacağı gibi anlık bitiş kılınına sahip (*doğ-*, *öl-* vb) fiiller arasında yer alır (Şema ile *sav-* : ----- ⊗).

Başlama bildiren fiiller dönüşüm safhası ve dönüşüm sonrası safhası, bitiş bildiren fiiller ise dönüşüm öncesi ve dönüşüm safhası olmak üzere iki safhalı fiiller halinde karşımıza çıkar. Birinci kümedeki fiiller başlama anlamı dolayısıyla tıpkı bitiş bildiren fiiller gibi anlık (*birdenbire*, *ansızın* vb) zaman zarflarıyla uyumludur. Bununla birlikte dönüşüm sonrası safhada gösterdikleri süreklilik niteliğiyle süreklilik kılınına sahip tek safhalı fiiller gibi süreç anlatan (*bir süredir*, *epeydir* vb) zaman zarflarıyla da uyumludur¹³ ve bu hususiyetleriyle süreklilik kılınındaki fiillerle karışmış gibi görülebilirlerse de (11) örneğindeki *savur-* fiilinin, süreklilik kılınındaki fiiller (Örn. *bekle-*) *bir süre içinde* vb. zaman zarflarıyla uyumsuz görüldüğünden, *on dakika içinde savurdu* ibaresindeki uyumluluğu göz önüne alındığında süreklilik bildiren fiiller arasında yer almayacağı anlaşılır. Bu hususiyetler göz önüne alındığında *savur-* fiilinin bitiş kılınındaki fiiller arasında yer alacağı açıktır (Şema ile *savur-* : ----- ⊗). Bu durumda *-(U)r-* ekinin eklendiği kökte bir kılınış değişikliği meydana getirmesi söz konusu görülmeyip tarz bakımından uzaklaştırılmak, uzak tutulmak istenen varlığın uzaklaştırılma biçimindeki hedefsizlik, düzensizlik, odak-sızlık veya odak eksikliğinden söz etmek mümkündür.

Basur- ~ basır- (< *bas-ur-* < *bas-*): “(bir şeyi bir şeyin üzerine) Basmak, bastırmak, sıkıştırmak, üzerine (iyice, sıkıca) örtmek, kapatmak, muhkemleştir-

¹³ Bk. Johanson 2000: 38

mek; saklamak, gizlemek (DLT: 175, EUTS: 23, EDPT: 374, DTS: 86, KE: 30v18, 162r4, ME: 41-4, MM: 788. mısra, KTS: 34, TS 1: 408-409) anlamlarıyla kullanılır; geçişli, kılış vasıflarını taşır:

(15) *Teñri tag birle yerig basurdı “Tanrı dünyayı dağlarla sıkıştırdı”* (DLT: 175).

(16) *Bu dağları yüce böyle muhkem yaratıp amunla basırıp mihladı “Bu dağları yüce, böyle muhkem yaratıp onunla sıkıştırıp mihladı (kıpırdıyamaz hale getirdi)”* (TS I: 408).

(17) *.../ Bir ançaları tag ünürleriñe kirip yaşındılar, yel anda kirip tartıp çıkaru ew tamlarıña tokıyu helâk kıldı. Anda kedin süñüklerin karım tüpiñe kemişti, ol topraklarını üzeleriñe basurdı, toprak altında kaldılar .../ Yel anı ol taş birle kötürdi, havâga aşurdı, taşga tokıyu helâk kıldı, olarnıñ arasında kemişti. Anda kedin kum topraklarını üzeleriñe yıkdı .../ “.../ Bir kısmı dağ oyuklarına girip gizlendiler, yel oraya da girip (onları oradan) çekip çıkartarak duvarlara vura vura helak etti. Ondan sonra kemiklerini (bir) çukurun dibine doldurdu, o (çukur) toprağını üzerlerine (iyice) örttü (yıkdı) (onlar) toprak altında kaldılar .../ Yel onu o taş ile birlikte yükseltti, havaya kaldırdı, taş vuruşarak helak etti, onların arasına attı. Ondan sonra toprakları üzerlerine yıkdı .../”* (KE: 30v18-31r4).

(18) *.../ Andın soñ zindânga saldılar, bir ulug taşnı kapugınga basurdılar .../ “.../ Ondan sonra zindana koydular, bir büyük taşı kapısına bastırdılar .../”* (KE: 162r4).

(19) *Basıru yükledi kemini “Sıkıştırarak yükledi gemiyi”* (ME: 41-4)

(20) *Basurgay başınga tanug ot kırım “Başına cehennem ateş ve ziftini basıracaklar”* (MM: 788. mısra)

(21) *Ed-dekk : Kuyuyu toprakla örtüp basırmak mânasınadır “Kuyuyu toprakla örtüp kapatmak mânasınadır”* (TS I: 409).

(22) *Bir kavim kim kaçan kızları doğucak muştulasalar melûl olurlardı, fâş olmasun diyüp arlarından gizleyüp basururlardı “Kendilerine bir kız çocuklarının doğduğunu müjdelediklerinde bunu ortaya çıkmasını diye gizleyip saklayan bir kavim”* (TS I: 408).

(23) *Ey anlar kim iymân getirdiler, avazlarınızı götürüp ol denlü çağırışman kim Resûl’ün avazın basurasız “Ey iman edenler, seslerinizi yükseltip o derece çağırışmayın (sizin sesiniz) Resûl’ün sesini örtüyor (bastırıyor)”* (TS I: 408).

Bas- fiili ise Tarihî Türkçede şu anlamlarıyla görülür: “Saldırmak, baskın yapmak: *.../ Kırkız bodunug uda basdım .../ “.../ Kırkız halkını uykuda (iken) bastım”* (BK D 27) (Tekin 1998: 72); üstün gelmek (yenmek), hakim olmak: *Yavlak sakınçlıg yagılarig alkumı barça adak asra kılup köni nom üze köntürgey*

basgay utgay yigedgey tip yarlıkadı “Kötü düşünceli düşmanları tamamen bütünüyle ayakları altına alıp doğru öğreti (akide, inanç) üzere hakim olacak, üstün gelecek, yenecek, (ayakları altında) çiğneyecek diye buyurdu” (AY: 423/6), *Basumaz özüm bu et özni utup / basa bir bagırsak İdim sen tutup* “Benim kendim bu vücudu yenip (bu vücuda) hakim olamaz, merhametli Rabbim sen ona hakim oluver” (KB: 3598. b.); yönetmek, idare etmek: *Kılıç birle tutlur kalı tutsa il / Kalem birle basılır kalı bassa il* “Eğer (bir) ülke ele geçirilecekse kılıç ile geçirilir, eğer (bir) ülke yönetilecekse kalem ile yönetilir” (KB: 2711. b.); üstüne çökmek (yıkılmak), üzerine basmak: *.../ Üze teğri basmasar asra yir telinmeser .../* “Üstte(ki) gök (üzerimize) çökmedikçe (yıkılmadıkça), altta(ki) yer (de) delinmedikçe” (KT D 22) (Tekin 1998: 44), *Andan kedin mancınıkka urdular neçe telim halk mancınıkni tarta bilmedi anın üçün kim feriştelere kelip mncınıkni basıp turur erdiler* “Ondan sonra (onu) mancınığa vurdular, pek çok kişi mancınığı çekemedi, çünkü melekler gelmiş mancınığın üzerine basıyorlardı” (KE: 41v1 5); sıkıştırmak: *Butı arasınga kattı, basdı tonnu / iki butı arasınga kattı it kudrukını, budı arasınga kıstı it kudrukını* “Budu (iki ayağı) arasına kıstı, sıkıştırdı elbiseyi / it kuyruğunu iki budu arasına kattı (sıkıştırdı), it kuyruğunu iki budu arasına kıstı (sıkıştırdı)” (ME: 210-2); bastırmak, engellemek, örtmek *Ahmed’in gökçek kokusu anları / Garka verdi basdı miski anberi* “Ahmed’in gökçek kokusu onları kapladı, misk, anber (kokularını) bastırdı” (TS I: 412).

Yukarıda temas edilen ve fiillerin kılışlarının tespitine yardımcı olan test unsurları vasıtasıyla da belirlenebileceği üzere ifade ettiği veya karşıladığı hareket kavramları dolayısıyla *bas-* “Saldırmak”, “(bir şeyi bir şeyin) Üzerine basmak”, “Yönetmek, idare etmek”, “(bir şeyi bir şeyin arasına) Sıkıştırmak”, “(bir şeyin bir şeyi) Bastırmak, engellemek” anlamlarıyla başlama (Şema ile *bas-*: ⊗ -----); “Üstün gelmek (yenmek)”, “Üzerine çökmek (yıkılmak)”, anlamlarıyla bitiş şeklinde (Şema ile *bas-*: ----- ⊗) farklı kılış hususiyetleri gösterebilen bir fiildir. Bu fiilden *-(I)r-*, *-(U)r-* ekleri vasıtasıyla türeyen *basur-* fiili ise (15), (16), (18), (19) örneklerinde *bas-* fiilinin başlama kılışındaki “(bir şeyi bir şeyin üzerine) Basmak” anlamından gelişen “(bir şeyin hareket etmesini) Engellemek, (bir şeyi) sıkıştırmak, bastırmak” ve (20)’de “(bir şeyi bir şeyin üzerine) Basmak” anlamlarıyla başlama (Şema ile *basur-*: ⊗ -----) ve tarz bakımından uygulanan hareketin şiddetini vurgulama, kuvvetlendirme; (17) örneğinde ise “(bir şeyi bir şeyin üzerine) Yıkma, örtmek” anlamıyla bitiş kılışıyla (Şema ile *basur-*: ----- ⊗) ki burada *basur-*, (oluş anlatan) *bas-* fiilinin sebepleyici (causative) şeklidir; (21)’de “Kapatmak, örtmek” anlamıyla bitiş; (22) ve (23) örneklerinde ise “Gizlemek, saklamak”, “(Sesin duyulmasını) Engellemek” anlamlarıyla başlama kılışında (Şema ile *basur-*: ⊗ -----) ve tarz bakımından fiil kökünün

(*bas-*) ifade ettiği hareket kavramından gelişen ve nesneye yönelik hareketteki süreklilik vurgusunu kuvvetlendirme hususiyetleriyle görülür.

Kısır- (< *kıs-ur-* < *kıs-*): “Kısaltmak, azaltmak, eksiltmek” (KB: 176, 4052. beyitler, DLT: 430, EDPT: 669, DTS: 448) anlamlarıyla görülür; geçişli kılış vasıflarını taşır:

(24) *Tilig ked küdezigil küdezildi baş / Sözüni kısırgıl uzatıldı yaş* “Dili iyi gözet, başın gözetilmiş olur; sözünü *kısa tut*, ömrün uzun olur” (KB: 176. b.).

(25) *Kılınç it yorık tüz özüni küdez / Köñül til köni tut kısırgıl sözüñ* “Tavır ve davranışını düzelt, kendine dikkat et; gönlün ve dilin dürüst olsun, sözünü *kısa kes*” (KB: 4052. b.).

(26) *Ol uzun neñni kısırdı* “O uzun şeyi *kısalttı*” (DLT: 430).

Kıs- fiili “Azaltmak; sıkmak, sıkıştırmak, baskı altına almak, baskı altında tutmak” (KB: 1178, DLT: 428, EDPT: 665-666, DTS: 447) anlamlarıyla geçişli, kılış vasıflarını taşır: *Ol anıg tonlukın kısırdı* “O, onun giysiliğini (giysi harçlığını) *kıstı* (*azalttı*)” (DLT: 428); *Kısa tut oğlın kör edgü bolur / Atası anası yarungu bolur* “(babası) Oğlunu *sıkıca terbiye ederse* gör (sonu) iyi olur, anası ve babası mutlu olur” (KB: 1219. b.), *Elig til uzun kıldım erdi öküş / Ölüm keldi tuttu tınım kısıt uş* “Çok defa başkalarına elimi ve dilimi uzattım işte ölüm geldi yakaladı ve nefesimi *kesti* (*sıkıştırdı*)” (KB: 1120), *Negü tir eşitgil özin kısıgan er / Esen tirlür inçin özin basgan er* “Diline hakim olan kişi ne der dinle; kendine *hakim olan* insan esenlik içinde yaşar” (KB: 965).

Başlama kılınıışındaki fiiller başlama ve süreklilik safhasıyla heterojen (iki safhalı) olup dönüşüm anından itibaren duruma giriş anlatır. Süreklilik kılınıışındaki fiiller homojen (tek safhalı) olup vurgulu bir başlama ve bitiş noktalarından yoksundur, hareketin (herhangi bir) parça(sı) ve bütünü aynı özelliktedir, bir diğer deyişle bütün görünüşü aynıdır; başlama fiilleri ikinci (süreklilik) safhaları ile bir süreklilik kavramına sahip olsa da vurgulu başlama noktaları itibarıyla süreklilik kılınıışı anlatan fiillerden ayrılır. Bitiş fiilleri bu ikisinden sonuç vurgulama özelliğiyle ayrılır ve *kısır-* fiili de metinlerde tesadüf edilen (24), (25), (26) örnekleri çerçevesinde *kısalttı*, *kısa tuttu*, *kısa kesti*, *azalttı* anlamlarıyla sonuca ulaşma, hareketin tamamlandığını bildirme özellikleri dikkate alındığında *-DI ve hala -(I)yor* yapısındaki uyumsuzluğu dolayısıyla da bitiş fiilleri arasında yer alır (Şema ile *kısır-*: ----- ⊗). Oysa *kıs-* fiili yukarıda verilen örnekelerindeki “Sıkamak, sıkıştırmak, baskı altına almak, baskı altında tutmak” anlamlarıyla başlama (Şema ile *kıs-*: ⊗ -----), “Azaltmak” anlamıyla bitiş kılınıışı gösterir (Şema ile *kıs-*: ----- ⊗). Bu durumda “azaltmak, kısaltmak, eksiltmek” anlamları itibarıyla *kıs-* ve ondan türeyen

kısur- fiilleri kılınış bakımından farklılık göstermemekte; bununla birlikte ikincisinde (*kısur-*) ifade edilen hareketin nesneye uygulanma (şiddet) derecesine yönelik bir vurgulamanın varlığını düşünmek mümkündür.

Sonuç

-(*I*)r-, -(*U*)r- ekleri eklendikleri oluş bildiren (*yılı-*, *piş-*) fiil köklerini oluş (*yılır-*) veya geçişli, kılış (*pişir-*); geçişsiz, kılış bildiren (*yagu-*, *kaç-*) fiil köklerini geçişsiz, kılış (*yagur-*) veya geçişli, kılış (*kaçır-*) ya da geçişli, kılış bildiren (*sav-*) fiil köklerini yine geçişli, kılış (*savur-*) halinde göstermektedir. Bu eklerin oluş veya geçişsiz, kılış bildiren fiil köklerini geçişli, kılış bildiren fiiller haline getirmesi çatı ilişkileri açısından değerlendirilir (Örn. bk. Korkmaz 2003: 131), ancak oluş, geçişsiz veya (çatı ilişkileri dışındaki) geçişli, kılış vasfındaki köklerin türeme neticesinde de bu vasıflarını koruması bu eklerin fiil köklerinde meydana getirdikleri değişikliklerin fiillerin kılınış veya tarz hususiyetlerine yönelik olduğunu göstermektedir ki Erdal da -(*I*)r- için verdiği örneklerde ekin bu fonksiyonunu başlama, girişme olarak izah eder (Bk. Erdal 1991: 535-541). Sayılı örneği etrafında fonksiyonlarını kılınış ve tarz bakımından ele almaya gayret ettiğimiz bu çalışmada fiil kökünün taşıdığı anlamlar çerçevesinde -(*I*)r-, -(*U*)r- eklerinin fiil kökü ile türettiği fiil arasında bitiş'ten başlama veya süreklilik kılınışına doğru bir değişiklik veya tarz bakımından ifade edilen hareket kavramıyla ilgili değişiklikler gerçekleştirdiği müşahade edilir.

Kısaltmalar ve Kaynakça

- Bk. Bakınız.
- EAT. Eski Anadolu Türkçesi
- ET. Eski Türkçe
- Örn. Örnek olarak
- AH Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki, *Atebetü'l-Hakayık* (Reşit Rahmeti Arat), TDK Yay., Ankara, 1992.
- AY Ceval Kaya, *Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin*, TDK Yay., Ankara, 1994.
- Banguoğlu (1990) Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara.
- Dankoff (2004) R. Dankoff, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü* (Katkılarla Çev. Semih Tezcan), İstanbul.
- Deny (1941) J. Deny, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* (Çev. Ali Ulvi Elöve), İstanbul.

- Dilaçar (1971) A. Dilaçar, "Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Tüleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi", TDAY Belleten 1971, TDK Yay., Ankara, s. 83-145.
- _____ (1974) A. Dilaçar, "Türk Dilinde "Kılınış"la "Görünüş" ve Dilbilgisi Kitaplarımız", TDAY Belleten 1973-74, TDK Yay., Ankara, s. 159-171.
- DLT Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Turk* (Çeviri, Uyarlama, Düzenleme Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurtsever), Kabalcı Yay., İstanbul, 2005.
- DTS *Drevnetyürskiy Slovar'*, Red. V.M. Nadelyayev, D.M. Nasilov vd., İzdatel'stvo Nauka, Leningrad, 1969.
- EDPT Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, 1972.
- Ercilasun (1984) A. B. Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri (Fiil)*, Gazi Üniv. Yay., Ankara.
- Erdal (1991) Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 2 vols.
- Ergin (1993) Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul.
- EUTS Ahmet Caferoğlu, *Eski Uyğur Türkçesi Sozluğ*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Gabain (1998) A. Von. Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara.
- Grönbech (2000) K. Grönbech, *Türkçenin Yapısı* (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara.
- Gülsevin (1997) Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yay., Ankara.
- Hacıeminoğlu (2003) Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara, 2003.
- Johanson (2000) Lars Johanson, "Viewpoint Operators in European Languages", in O Dahl (Ed) *Tense and Aspect in European Languages*, Mouton de Gruyter, Berlin.
- Kaya (1995) M. Mümtaz Kaya, *Ince Memed I ve II Romanlarındaki Eylemlerin Görünüş ve Kılınış Yönünden İncelenmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Adana, 1995.
- KB Yusuf Has Hacı, *Kutadgu Bilig* (Çev. Reşid Rahmeti Arat), Kabalcı Yay., İstanbul, 2006.
- KE Nâsirü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî, *Kıyasu'l-Enbiyâ, Giriş, Metin, Tıpkıbasım* (Dr. Aysu Ata), TDK Yay., Ankara, 1997, 1. cilt.

- Korkmaz (2003) Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. TDK Yay., Ankara.
- KTS Recep Toparlı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Erzurum, 1993.
- ME Ez-Zemahşeri El-Hvarizmi, *Mukaddimetü'l-Edeb, Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks* (Prof. Dr. Nuri Yüce), TDK Yay., Ankara, 1993.
- Menges (1968) K. H. Menges, "Türk Dillerinde Fiil Terkibi" (Çev. Eyüp Baccanlı), *Türk Kültürü*, S. 474, Yıl XL, Ankara, 2002.
- MM Şeyh Şeref Hacı, *Mu'inü'l-Murid* (Haz. Doç. Dr. Ali Fehmi Karamanlıoğlu), Beşir Kitabevi, İstanbul, 2006.
- Özkan (2004) Mustafa Özkan, *Tarih İçinde Türk Dili*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Özmen (2001) Neslihan Özmen, *Aspectotemporal System in Turkish: Actional Content and Recategorization of Turkish Verbs*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Mersin, 2001.
- Tekin (2000) Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara
- (1998) *Orhon Yazıtları, Kültigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, Simurg Yay. İstanbul.
- Tezcan (1981) Semih Tezcan, "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine" Belleten, C. XLV/2, Nisan 1981, Sayı: 178'den ayırtasım, TTK Basımevi, Ankara, 1981.
- Timurtaş (1994) F. K. Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi (XV. Yüzyıl, Gramer, Metin, Sözlük)*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- TS I *Tarama Sözlüğü V (XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla)*, TDK Yay., Ankara, 1971.
- TS V *Tarama Sözlüğü V (XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla)*, TDK Yay., Ankara, 1971.
- TüS (2005) *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara, 2005.
- YTS *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 1983.